

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः। रुद्रः। त्रिष्टुप्

आ ते पितॄर्मरुतां सुम्रमेतु मा नः सूर्यस्य संदृशो युयोथाः।

अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥ २.०३३.०१

मरुताम्- प्राणविशेषाणाम्। पितः- जनक। ते- तव। सुम्रम्- आनन्दः। आ एतु- मामागच्छतु।
नः- अस्मान्। सूर्यस्य संदृशः- सूर्योपलक्षितात्मदर्शनात्। मा युयोथाः- मा पृथक्कुरु। वीरः-
वीर्यसम्पन्नः सन्। नः- अस्मान्। अर्वति- प्राणचालने। अभि क्षमेत- सहस्व। रुद्र- वेगाधिदैवत।
प्रजाभिः- धर्मसन्ततिभिः। प्र जायेमहि- प्रभूता भवेम ॥१॥

त्वादत्तेभी रुद्र शंतमेभिः शतं हिमा अशीय भेषजेभिः।

व्यस्मद्वेषो वितरं व्यंहो व्यमीवाश्चातयस्वा विषूचीः ॥ २.०३३.०२

रुद्र- वेगाधिदैवत। त्वादत्तेभिः- त्वदत्तैः। शंतमेभिः- शिवैः। भेषजेभिः- भैषज्यैः। शतं हिमाः-
शतसंवत्सरम्। अशीय- आयुषं भुञ्जेयम्। अस्मत्- अस्मत्तः। द्वेषः- द्वेषभावनम्। वितरम्-
नाशय। अंहः- अघम्। वि- पृथक्कुरु। अमीवाः- रोगान्। चातयस्व- नाशय। विषूचीः-
नानाकुत्सितगतीः। चातयस्व ॥२॥

श्रेष्ठो जातस्य रुद्र श्रियासि तवस्तमस्तवसां वज्रबाहो।

पर्षिणः पारमंहसः स्वस्ति विश्वा अभीती रपसो युयोधि ॥ २.०३३.०३

रुद्र। वज्रबाहो। जातस्य- हिरण्यगर्भाजातेषु। श्रिया- मङ्गलेन। श्रेष्ठः- उत्तमः। असि- भवसि।
तवसां तवस्तमः- बलिनां वरिष्ठोसि। नः- अस्मान्। अंहसः- पापस्य। पारम्। स्वस्ति-
मङ्गलाय। पर्षि- पारय। रपसः- पापस्य। अभीती- अभिगमनानि। विश्वा- सर्वाणि। युयोधि-
मत्तः पृथक्कुरु ॥३॥

मा त्वा रुद्र चुक्रुधामा नमोभिर्मा दुष्टृती वृषभ मा सहृती।

उन्नो वीराँ अर्पय भेषजेभिर्भिषक्तमं त्वा भिषजाँ शृणोमि ॥ २.०३३.०४

रुद्र । त्वा- भवन्तम् । नमोभिः- नमस्कारैः । मा चुक्रुधाम- मा क्रोधयाम । वृषभ- वर्षक । दुष्टृती- दुराचारसम्पन्नया स्तुत्या आहूत्या । मा- मा क्रोधयाम । आचारहीनं न पुनन्ति मन्त्रा आहुतय इति ज्ञायते । समिन्द्र गर्दभं मृण नुवन्तं पापयामुयेति श्रुतेः । भेषजेभिः- भैषज्यैः । नः- अस्माकं व्याधिग्रस्तान् । वीरान् । उत् अर्पय- आरोग्येणास्मभ्यं पुनरर्पय । भिषजां भिषक्तमम्- वैद्यनाथम् । त्वा- भवन्तम् । शृणोमि- श्रुत्या जानामि ॥४॥

हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय।

ऋदूदरः सुहवो मा नो अस्यै बभ्रुः सुशिप्रो रीरधन्मनायै ॥ २.०३३.०५

यः । हवीमभिः- हव्यसम्पन्नैः । हविभिः- आह्वानैः । हवते- आहूयते । तम् । रुद्रम्- वेगाधिदैवतम् । स्तोमेभिः- मन्त्रैः । अव दिषीय- इतरचित्तवृत्तितः पृथक्करोमि । तत्क्रोधतः पृथक्करोमीति वा । दो अवखण्डने । बभ्रुः- रक्तो रुद्रः । सुशिप्रः- शोभननासिकोपलक्षितशोभनप्राणायामपरायणः सन् । ऋदूदरः- प्राणायामेनैव मृदूदरः सन् । सुहवः- अस्माभिः सुष्ठु आहूतः । अस्यै मनायै- रुद्रस्यास्मै क्रोधाय । नः- अस्मान् । मा रीरधत्- मा वशिनः करोतु ॥५॥

उन्मा ममन्द वृषभो मरुत्वान्त्वक्षीयसा वयसा नाधमानम्।

घृणीव च्छायामरपा अशीया विवासेयं रुद्रस्य सुम्नम् ॥ २.०३३.०६

वृषभः- वर्षकः । मरुत्वान्- मरुतां प्राणविशेषाणां जनको रुद्रः । नाधमानम्- याचमानम् । मा- माम् । त्वक्षीयसा- दीप्तेन । वयसा- भोगेन । उत् ममन्द- उत्कर्षेण तर्पयतु । घृणी- आतपक्लिन्नः । छायाम् । इव । अरपाः- अपापः । रुद्रस्य । सुम्नम्- आनन्दम् । अशीय- अनुभवेयम् । आ विवासेयम्- परिचरेयम् ॥६॥

क१ स्य ते रुद्र मृळयाकुर्हस्तो यो अस्ति भेषजो जलाषः ।

अपभर्ता रपसो दैव्यस्याभी नु मा वृषभ चक्षमीथाः ॥ २.०३३.०७

रुद्र । मृळयाकुः- आनन्दकरः । भेषजः- आरोग्यकरः । जलाषः- सर्वेषां हितकरः । यः । ते- तव ।
हस्तः- करः । अस्ति- भवति । स्यः- सः । क्व । दैव्यस्य रपस्य- देवहेळनस्य । अपभर्ता- अपहर्ता
सन् । वृषभ- वर्षक । नु- क्षिप्रम् । मा- माम् । चक्षमीथाः- क्षमस्व ॥७॥

प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीचे महो मही सुष्टुतिमीरयामि ।

नमस्या कल्मलीकिनं नमोभिर्गृणीमसि त्वेषं रुद्रस्य नाम ॥ २.०३३.०८

बभ्रवे- रक्ताय । वृषभाय- वर्षकाय । श्वितीचे- शुक्लाय । महो महीम्- महतामपि महान्तम् ।
सुष्टुतिम्- शोभनमन्त्रम् । प्र ईरयामि- प्रेरयामि । नमस्य- पूजय । नमोभिः- नमस्कारैः ।
कल्मलीकिनम्- कल्मषरहितम् । त्वेषम्- दीप्तम् । रुद्रस्य नाम । गृणीमसि- गृणीमः ॥८॥

स्थिरेभिरङ्गैः पुरुरूप उग्रो बभ्रुः शुक्रेभिः पिपिशो हिरण्यैः ।

ईशानादस्य भुवनस्य भूरेर्न वा उ योषद्द्रादसुर्यम् ॥ २.०३३.०९

पुरुरूप- बहुरूप । उग्रः- उद्गूर्णः सन् । बभ्रुः- रक्तः सन् । शुक्रेभिः- शुक्लैः । हिरण्यैः- दीप्तैः ।
स्थिरेभिः- ध्याने स्थिरैः । अङ्गैः । पिपिशो- दीप्यते । पिश अवयवे । भूरेः- प्रभूतस्य । अस्य-
एतस्य । भुवनस्य- जगतः । ईशानात्- ईश्वरात् । रुद्रात्- वेगाधिदैवतात् । असुर्यं- बलम् । न
योषत्- न पृथग्भवति ॥९॥

अर्हन्निभर्षि सायकानि धन्वाहन्निष्कं यजतं विश्वरूपम् ।

अर्हन्निदं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति ॥ २.०३३.१०

अर्हन्- पूज्यः सन् । सायकानि धन्व- चापबाणादिकं स्वायुधम् । विभर्षि- धारयसि । अर्हन्- पूज्यः
सन् । विश्वरूपम्- विश्वात्मकम् । यजतम्- पूज्यं दातव्यं वा । निष्कम्- भूषणम् । विभर्षि ।

विश्वस्यान्तः सन् विश्वमेव भूषणतया विभर्षीति भावः । अर्हन्- पूज्यः सन्नेव । इदम्- एतत् । विश्वम्- सर्वम् । अभ्वम्- महत् । दयसे- रक्षसि । रुद्र- परमेश्वर । त्वत्- त्वत्तः । ओजीयः- तेजस्वितरम् । नास्ति । इदं वाक्यं रुद्रस्वरूपपरम् । यद्यपि रुद्रः संहारदेवता वेगाधिदेवता । तस्य स्वरूपमव्यवहार्यं निर्गुणमचिन्त्यमेकात्मप्रत्ययसारं शान्तं शिवमद्वैतं यत् सदाशिव इति नाम्ना प्रसिद्धं शैवागमेषु । रुद्रसूक्तेषु तत् स्वरूपं च स्तूयते । रुद्रस्तुतिश्च शाखाचन्द्रन्यायेन तत्स्वरूपं प्रदर्शयितुमेव भवति ॥१०॥

स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानं मृगं न भीममुपहृत्मुग्रम् ।

मृळा जरित्रे रुद्र स्तवानोऽन्यं ते अस्मन्नि वपन्तु सेनाः ॥ २.०३३.११

श्रुतम्- श्रुतिवेद्यम् । गर्तसदम्- अगाधप्राणे स्थितम् । युवानम्- तरुणम् । मृगं न भीमम्- सिंहमिव भयङ्करम् । उपहृत्- हन्तारम् । उग्रम्- उद्गूर्णम् । स्तुहि- कीर्तय । रुद्र- हे वेगाधिदैवत । स्तवानः- स्तुतः सन् । जरित्रे- रसनिष्पादकम् । मृळ- आनन्दय । अस्मदन्यम्- अस्मद्विरोधिनम् । ते- तव । सेनाः- गणाः । नि वपन्तु- निघ्नन्तु ॥११॥

कुमारश्चित्पितरं वन्दमानं प्रति नानाम रुद्रोपयन्तम् ।

भूरैर्दातारं सत्पतिं गृणीषे स्तुतस्त्वं भेषजा रास्यस्मे ॥ २.०३३.१२

रुद्र- वेगाधिदैवत । कुमारः- पुत्रः । वन्दमानं उपयान्तम्- सत्कारभावेन स्वं प्रति आगच्छन्तम् । पितरम्- जनकम् । प्रति ननाम- यथा प्रतिनमस्कारं करोति तथा । गुणसम्पन्ने पुत्रेपि पितुः सत्कारभावना आवश्यकयेव । सत्कारदानेनैव सत्कारादानमपि भवितुमर्हति । भूरेः- प्रभूतस्य । दातारम्- दायकम् । सत्पतिम्- सतां पालकम् । गृणीषे- स्तुमः । अथवा यथा पितामहं नमन्तं स्वपितरं दृष्ट्वा तत्सदाचारं जानन् पुत्रः स्वपितरं नमति तथा महत्तत्त्वाधिदैवतं हिरण्यगर्भं वा

सर्वव्यापिनं विष्णुं वा गुणरहितं स्वस्वरूपं वा वन्दमानं रुद्रं दृष्ट्वा वयं तं स्तुम इति भावः । स्तुतः-
वन्दितः । त्वम् । अस्मै- एतस्मै यजमानाय । भेषजा- भैषज्यानि । रास्व- देहि ॥१२॥

या वौ भेषजा मरुतः शुचीनि या शन्तमा वृषणो या मयोभु ।

यानि मनुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वशिम् ॥ २.०३३.१३

मरुतः- प्राणविशेषाः । वः- युष्माकम् । शुचीनि- शुद्धानि । भेषजा- भैषज्यानि । या- यानि ।
शन्तमा- शङ्कराणि । या- यानि । मयोभु- आनन्दकराणि भवन्ति । यानि । नः- अस्माकम् । पिता-
मार्गदर्शी । मनुः- विद्वानाचार्यः । मन ज्ञाने । अवृणीत- वृणोति । रुद्रस्य । तानि । वशिम्- कामये ।
शम्- शान्तभावम् । योः- अशान्तिपृथक्करणम् । वशिम् ॥१३॥

परि णो हेती रुद्रस्य वृज्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्मही गात् ।

अव स्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृळ ॥ २.०३३.१४

नः- अस्मान् । रुद्रस्य- वेगाधिदैवतस्य । हेतिः- धनुः । परि वृज्याः- परिवर्जयतु । त्वेषस्य-
दीप्तस्य । मही- महान् । दुर्मतिः- क्रोधः । परि गात्- परिवर्जयतु । स्थिरा- दृढानि धनूंषि ।
मघवद्भ्यः- हव्यवद्भ्यः । अव तनुष्व- अवततज्यानि कुरु । मीढ्वः- आनन्दकर । तोकाय
तनयाय- त्वद्वत्सभूताय मह्यम् । मृळ- आनन्दं देहि ॥१४॥

एवा बभ्रो वृषभ चेकितान यथा देव न हृणीषे न हंसि ।

हवनश्रुन्नो रुद्रेह बोधि बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ २.०३३.१५

वृषभ- वर्षक । चेकितान- ज्ञानवन् । हवनश्रुत्- आह्वानश्रोतः । रुद्र । यथा । न । हृणीषे- क्रुध्यसि ।
न । हंसि । तथा । नः- अस्मान् । बोधि- बुध्यस्व ॥१५॥